

A NÉVELEMHIÁNYRÓL

Általános jelenség, hogy a hivatalos tulajdonnév a mindennapi használatban más alakban fordul elő. Elsősorban a személynevek esetében gyakori, hogy a kételemű névnek a szituációtól függően csak egyik elemét használjuk, s azt is néha megváltoztatjuk: rövidítjük, csonkítjuk, toldalékoljuk stb., vagy névkiegészítőkkel látjuk el. Például Nagy János otthon, a családban János, Jani, Jancsi, Janika vagy éppen János bácsi; a munkahelyén Jani komám, Nagy szaki; a közéletben Nagy úr vagy Nagy elvtárs stb.

Ugyanez a névelemelhagyás intézménynevekben sem ritka. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola névből vagy csak a Tanárképző vagy még gyakrabban csak a Főiskola, a Táncsics Mihály Gimnáziumból vagy csak a Táncsics vagy a Gimnázium a használatos a mindennapi beszédben, ezek is esetleg további módosításokkal.

Ritkább az irodalmi művek, újságok, folyóiratok címei esetében a névelemhiány, de ott sem példa nélküli. A Tragédia minden művelt magyar számára Madách Imre, Az ember tragédiája című művét jelenti. Az ÉS érdekes és szellemes elemhiányos neve az Élet és Irodalom című hetilapnak. Az Új Tükör általában csak Tükör, a Társadalmi Szemle pedig Szemle a folyóiratot olvasók és azon vitatkozók körében, nem beszélve a számtalan Értesítő, Híradó, Hírek, Közlöny stb. elemet tartalmazó periodikáról.

Az eddig tárgyalt esetekben (személynevek, intézménynevek, irodalmi alkotások címei stb.) a hivatalos nevek általában egyszerre keletkeznek a megnevezettel, s a névelemhiány egyszerűen névelemelhagyással magyarázható. Ez azonban nem lehet rámondani valamennyi elemhiányos helynévre, vagyis nem minden elemhiányos név névelemelhagyás útján keletkezett. A helynevek ugyanis hivatalossá tételük előtt már hosszú ideje éltek a mindennapi használatban és hivatalos följegyzésekben is, s ez sokszor nem egyezett meg a mai alakjukkal, a hivatalos nevekkel, vagy éppen nem is hivatalos, de egy időszakban általánosan használt névalakkal. Ezért a helynevek elemhiányos alakjait két különböző csoportban kell alaposabban megvizsgálunk.

A/ A helynevek egyik csoportja hosszabb, terjedelmesebb formában keletkezett, első előfordulásai teljesebb alakot mutatnak, mint a

későbbiek, vagy éppen hivatalos alakjuk; és a köznyelvben, esetleg a környező lakosok nyelvében rövidebb, elemhiányos formát mutatnak. Tömegeivel találunk erre példát KÁZMÉR MIKLÓS, A »faluk« a magyar helynevekben (Bp., 1970.) című munkájában, s csak néhányat idézek közülük. Aba < 1388: Abatelke, 1591-1599: Abafalva (i. m. 286); Ábrány < 1292: Abrahamfalva, 1339: Abraamfalua (uo.); Ardán < 1319: Jordanfolua (287); Bakó < 1542: Bakófalwa, Bakofalw (uo.); Boldog < 1466: Bodogfalwa (uo.); stb., stb. Ugyanide tartozik még a Nyirit < Nyíregyháza (a népnyelvben: Nyiritháza), Oros < Orosháza, Ecseg < Ecsegfalva stb. Külön csoportban lehetne tárgyalni a Szent- előtagú helységneveket, de csak egy biztos példám van a névelemhiányos alakjukra: Erzsébet < Pest-szenterzsébet. Különleges alakulás Kisújszállás népies Kisúj neve, amely az eredeti Kisszállás (1395: Kiszalas — FNESz. 346) névből megtart egy elemet, de hozzákapcsolja a megkülönböztető névelemet. Ehhez hasonló esetet találtam a Pest megyei Levéltár úrbéri peranyagában kutatva (IV. 31-e/41-9. — valamennyi következő adat ebből az iratcsomóból való). Minden bizonnyal egy régi falu helyét őrizte egy 1695-ből való följegyzés több Szent Miklós Úr adata: „...az Pereghi és Kapufalvi határ, és menne a Szent Miklós Urigh s onnét az Tekerös É-righ...az Peregi Határ edgy fog mellett az Utnál vólna...az Szent Miklósi Ur felé menne, és onnét az nagy-érigh menne... Sok Szálások is vóltak az Szent Miklósi Uron alól...” Később a templomromok talán eltűnván a faluhely kiesett az emlékezetből, a földkiemelkedésnek adták a nevet, s kiegészítették földrajzi köznévvvel. 1715: „...Szent Miklos Ur névi Hegy alatt...” 1760: „Sz: Miklós Ur Domb felé...”; „...onnan menyryen Sz: Miklos Ur nevü Dombnak Oldalán lévő határra...”; „... Sz: Miklos Ur Dombocska...” Végül a lényeges névelemnek már csak ez a földrajzi köznév látszott, s a következő alakot jegyezték föl 1861-ben: „Hugyéi Bálványoson az Urhegyi dülőbéli...” (PAULOVITS TERÉZ, Ráckeve határának és belterületének földrajzi nevei, 1966. Kézirat. — Pest m. Levéltár 2/535). Ma pedig a környék lakói azt tartják, hogy az Úr-hegy az uraság szőlője volt. Különös módon, de elemhiányos név keletkezett tehát az idők folyamán egy teljesebb névalakból.

B/ A helynevek többségében azonban a névelemhiány abból keletkezik, hogy a később (akár hivatalosan, akár spontán) kapott megkülönböztető elemet a közeli lakosság nem tartja szükségesnek, s csak a régi névvel él a mindennapi névhasználatban. Erre is számtalan pél-

dát lehetne idézni a köznyelvből, de csak néhány jellemzőt említék. Kunszentmárton, Szalkszentmárton, Szigetszentmárton neve egyaránt Szentmárton, Balassagyarmat, Füzesgyarmat, Rábagyarmat most is csak Gyarmat a környékbeliek névhasználatában. Kiskunlacháza, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kiskundorozsma neveiben nem szerepel a Kiskun- előtag, ma is csak Lacháza, Félegyháza, Halas, Majsa, Dorozsma stb.

Külön csoportban is lehetne tárgyalni, de talán ez utóbbinak alfaja a helységösszevonásokból keletkezett helynévösszetételek használata. A helybeli lakosok általában most is külön-külön használják a nevek egyes elemeit, attól függően, hogy a teljes település melyik részét akarják megnevezni. Például Andornaktálya, Aranyosapáti, Bagodvitenyéd, Bányogyszovát, Boglárlelle stb. esetében ma is Andornakon vagy Kistályán, Révaranyoson vagy Apátiban, Alsóbagodon vagy Szentpálon (Vitenyéd-szentpál volt az előző név), Bogláron vagy Lőjén lakik valaki. Különleges esetek is előfordulnak, s ilyen éppen Budapest neve. A két névelem külön-külön is használatos, de csak Pest vette át az egész település megnevezésének funkcióját, vagyis a budapestiek megkülönböztetik Budát és Pestet, de a vidékiek szemében akár Óbudán, akár Zuglóban vagy Cinkotán lakik valaki, akkor is csak pesti.

Mindezt a kissé vitatható vázlatot azért bocsájtom közre, mert a kétségtelenül lassan, de mégis készülő Magyar névtani terminológiai szótár egyik címszavához, a névrövidülés-hez gyűjtve az anyagot azt tapasztaltam, hogy nem egyértelmű ennek a terminusnak (sem) a használata. J. SOLTÉSZ KATALIN (A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979.) az alakváltozatok (i.m.41—3) között tárgyalja ezt a névtípust, s a névrövidítés fogalmkörébe sorolja. Példáinak túlnyomó többsége rövidüléssel (Ludi < Ludinszky — családnév; Szele < Szelecsényi — családnév; Alex < Alexanderplatz — helynév; Met < Metropolitan Opera — intézménynév; stb.), de — véleményem szerint — már ez utóbbi elemhiányos+ rövidüléssel alakulásmód, a Vásárhely=Hódmezővásárhely, Fehérvár=Székesfehérvár, Fazekas=Fazekas Mihály általános iskola és gimnázium pedig tipikus névelemhiányos alakulat, melyek közül az utóbbi elemelhagyással jött létre, az első kettő pedig nem vette föl a megkülönböztetőül kapott elemet (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a Vásárhely név még bonyolultabb, hiszen Hód és Vásárhely nevű települések egyesüléséből alakult.)

HAJDÚ MIHÁLY